

Over een ernstig verwijt van Th. Dalrymple aan Freud en de psychologie

Dolph Kohnstamm oud-hoogleraar psychologie Universiteit Leiden

Frits Bolkestein, die ik nog ken uit onze Amsterdamse studententijd in het dispuut Homerus vroeg mij om een mening over het nieuwe boekje van de door hem bewonderde Engelse schrijver Theodore Dalrymple: *Admirable evasions: How psychology undermines morality*. Omdat ik de kwestie die Dalrymple aansnijdt van algemeen belang acht geef ik hierbij die mening *en public*. Laat me beginnen met de titel van het boek, die ik vertaal als: *knappe smoesjes(eig.ontduikingen): Hoe de psychologie de moraal ondermijnt*. Wat Dalrymple in zijn boekje doet is de hedendaagse psychologie van iets ernstigs beschuldigen dat, naar ik meen, voor een belangrijk deel *niet* uit de psychologie gekomen is maar uit de moderne hersenwetenschap. Dalrymple doorloopt met zijn lezers de geschiedenis van de psychologie en laat die beginnen bij Sigmund Freud. Freud heeft als eerste de bewuste wil van het Ik afhankelijk gemaakt van de onbewuste strevingen en driften uit het Es. Maatschappelijk gezien verkeerde daden en gedachten van de mens konden verklaard worden uit diens onbewuste verlangens en psychische kwetsuren uit het verleden. De psychoanalyse van Freud maakte zo een verklaring van misstappen mogelijk die in plaats van om bestraffing om begrip vroegen, en om therapie om herhaling in de toekomst te voorkomen. Ik sla Dalrympes analyse van wat er in de psychologie tussen Freud en nu gebeurde kortheidshalve even over om meteen bij zijn laatste de publieke moraal ondermijnende tendens uit te komen: de neurowetenschap. Weliswaar spreekt hij niet letterlijk over

de neuro-psychologie maar over de neuro-fysiologie als nieuwe smoesjesmaker, maar hij weet net zo goed als ik dat er in de psychologie druk gebruik gemaakt wordt van bepaalde neurofysiologische ontdekkingen over hoe het brein werkt. Dankzij de ontwikkeling van die prachtige techniek van het in plaatjes zichtbaar kunnen maken van electromagnetische activiteit in heel bepaalde hersengebieden door middel van MRI scans, heeft de Amerikaanse hersenonderzoeker Benjamin Libet een aantal jaren geleden ontdekt dat ongeveer 300 milliseconden vóórdát de mens bewust kiest een bepaalde handeling te verrichten er in het gedeelte van het brein waar zo'n motorische handeling wordt voorbereid al hersenactiviteit te zien is op de scanner. De herhaalde reeks proefnemingen bij verschillende proefpersonen staat nu bekend als 'de Libet-experimenten', en heeft veel wetenschappers ervan overtuigd dat de mens geen vrije wil heeft maar aangestuurd wordt door processen in zijn of haar brein. Wie beslist er? Niet Jij maar je hersenen doen dat. Dit leidt dan tot boektitels als *De vrije wil bestaat niet* door Victor Lamme (Universiteit Amsterdam) of, in Duitsland, *Die Ich Illusion* door Michael Gazzaniga, (University California). Het Ik zou een illusie zijn, niet meer dan een gevoel, maar machteloos ten opzichte van wat de eigen hersenen, met alle onbewuste krachten die daarop inwerken. De overeenkomst met wat Freud reeds dacht zal duidelijk zijn. Ik denk daarbij ook even terug aan de ophef die hier ontstond over het boek van Dick Swaab *Wij zijn ons brein*. Wel is waar gebruikte die in dat boek nog niet de Libet experimenten, maar dat deed hij wel in het daarna samen met Jan Paul Schutten geschreven boek voor kinderen en jongeren *Jij bent je brein*. Daarin gaat Swaab in gesprek met een denkbeeldige adolescent, Jelle, die nog zo naïef is te denken dat zijn eigen gedachten hem dingen laten besluiten wel of niet te doen. In een quasi Socratische dialoog probeert de professor Jelle van het idee af te brengen dat hij dingen kan besluiten te doen of niet te doen door te

luisteren naar een innerlijke stem (door Swaab geringschattend met 'stemmetje, 'mannelijke' of het Latijnse 'homunculus' aangeduid) en even verder, op blz 165, voert Swaab als argument die Libet experimenten aan, ofschoon zonder de naam van Libet te noemen). Jelle geeft zich volgens de schrijvers tenslotte gewonnen, Jelle: "Het stemmetje houdt ons dus voor de gek" Professor D.F Swaab: "Precies".

Nu is Swaab wel geen psycholoog maar bedrijft hier wel psychologie, en zelfs pedagogiek, opvoedkunde. Ik vind dat collega Swaab hier zijn boekje te buiten gaat. Zoals Socrates door de Atheners werd verweten dat hij de Atheense jongeren op verkeerde ideeën bracht, zo zou dat ook deze imitatie-Socrates verweten kunnen worden. Maar helaas, de Nederlandse pedagogiek slaapt en op het ministerie van onderwijs heeft men het veel te druk om over de publieke ondermijning van de vrije wil, de idee van individuele vrijheid, autonomie en verantwoordelijkheid na te denken. Ik ben het dus met Dalrymple eens dat hier een sluipende ondermijning van de moraal plaats vindt, maar niet dat die speciaal aan de psychologie te wijten is al doen er wel veel psychologen aan mee. De enige psycholoog die zich tot nu toe uitdrukkelijk tegen deze trend teweer heeft gesteld is de Nijmeegse oud-hoogleraar Herman Kolk met zijn boek *Vrije wil is geen illusie*. U begrijpt dat ik me mét Dalrymple zorgen maak. Want als zelfs goedaardige en weldenkende mensen als Dick Swaab bij jongeren de gedachte aan een innerlijke stem, dus van wat we vroeger en nu soms ook nog wel eens heel ouderwets 'het geweten' noemden uit het hoofd wil praten, dan zijn we toch wel riskant bezig. Vind ik.

Ik ben, lang geleden, in Utrecht gepromoveerd bij professor Martien Langeveld. Als ik in een hiernamaals nog eens zou mogen promoveren zou mijn enige stelling bij het proefschrift luiden: *De publicaties van sommige neurobiologen en neuropsychologen doen ernstig afbreuk aan*

*wat Langeveld zo mooi als hoofddoel van de opvoeding
definieerde: Zelfverantwoordelijke zelfbepaling*

Dolph Kohnstamm, is oud-hoogleraar psychologie aan de
Universiteit Leiden